

ANNA STAWARSKA-RIPPEL

 <http://orcid.org/0000-0003-3252-9171>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

O „ludowym” prawie karnym w kontekście przeprowadzenia i zabezpieczenia skutków tak zwanej reformy rolnej z pierwszych lat Polski Ludowej

Przełom roku 1989 prowadzący do zmiany ustroju politycznego w Polsce wiązał się z likwidacją wszechobecnej i wszechmocnej cenzury charakterystycznej dla powojennego ustroju Polski. Ustrój i prawo oraz wymiar sprawiedliwości Polski Ludowej mogły wówczas stopniowo stawać się przedmiotem rzetelnej analizy historycznoprawnej. Po ugruntowaniu się ustroju III Rzeczypospolitej zamknięty ostatecznie okres obejmujący lata 1944—1989 mógł być już przedmiotem prac badawczych dotyczących całości ustroju i prawa minionego systemu. Adam Lityński jest prekursorem tych badań. W początkach swych pionierskich studiów zajął się przede wszystkim prawem karnym i wymiarem sprawiedliwości oraz prawem wojskowym pierwszej dekady Polski Ludowej¹.

¹ Parce prof. Adama Lityńskiego na temat prawa karnego, wymiaru sprawiedliwości i prawa wojskowego opublikowane do końca 1999 r.: *Inaczej o pierwszej dekadzie Polski Ludowej. Obraz sądów karnych*. W: *Z dziejów prawa Rzeczypospolitej Polskiej*. Red. A. Lityński. Katowice 1991, s. 139—163; *Obraz sądownictwa karnego pierwszej dekady Polski Ludowej*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1991, T. 43, z. 1—2, s. 153—170; *Podstawy prawa terroru. O niektórych zmianach w prawie karnym pierwszej dekady Polski Ludowej*. W: *Z dziejów sądów i prawa*. Red. A. Lityński. Katowice 1992, s. 108—136; *Rok 1943 w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR: tworzenie wojskowego prawa sądowego*. W: *Historia prawa — historia kultury. Liber memorialis Vitoldo Maisel dedicatus*. Red. E. Borkowska-Bagińska, H. Olszew-

O randze pionierskich ustaleń A. Lityńskiego świadczy m.in. fakt powołania się na Jego ustalenia przez Izbę Wojskową Sądu Najwyższego w wyroku z dnia 19 czerwca 2001 r.², w którym stwierdzono, że kodeks wojskowy Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR z 1943 r. nie miał mocy obowiązującego prawa karnego, gdyż został wydany przez organ nieposiadający legitymacji do stanowienia przepisów rangi kodeksowej oraz w czasie obowiązywania kodeksu karnego wojskowego z 1932 r.³, który stracił moc dopiero z dniem wejścia kodeksu karnego Wojska Polskiego z 1944 r.⁴, tj. z dniem 30 września 1944 r.

Stan dotychczasowych badań w zakresie prawa karnego pierwszej dekady Polski Ludowej bezspornie świadczy o porażającej skali punitywności prawa karnego w latach 1944—1955, które nabrało wówczas cech charakterystycznych dla prawa karnego systemu totalitarnego. Przełomowy rok 1956 nie spowodował — jak się spodziewano — znacznej liberalizacji w dziedzinie prawa karnego. Należy ten rok traktować raczej jako nowy etap w rozwoju polityki karnej⁵. Pojawiły się wówczas nowe problemy dotyczące w szczególności gospodarki socjalistycznej. Warto nadmienić, że starano się je rozwiązywać przy szerokiej konsultacji Ministerstwa Sprawiedliwości PRL z resortem sprawiedliwości RSFR i Komisją Prawniczą przy Radzie Ministrów ZSRR⁶.

ski. Poznań 1994, s. 409—419; *Początki służby sprawiedliwości w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR (1943 r.)*. W: *Dawne prawo i myśl prawnicza. Prace historyczno-prawne poświęcone pamięci Wojciecha Marii Bartla*. Red. J. Malec, W. Uruszczak. Kraków 1995, s. 237—243; *Ze studiów nad początkami wojskowego prawa karnego PRL*. „Problemy Prawa Karnego” 1995, T. 21, s. 9—35; *Ku likwidacji instytucji sędziego śledczego w Polsce Ludowej*. W: *Problemy nauk penalnych. Prace ofiarowane Pani Profesor Oktawii Górniok*. Red. L. Tyszkiewicz. Katowice 1996, s. 332—342; *Początki prawa komunistycznego w Polsce. Prawo karne wojskowe przed wrześniem 1944 r.* „Pamięć i Sprawiedliwość” [Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej. Warszawa] 1996, T. 39, s. 74—90; *Ustawodawstwo karne w pierwszych latach Polski Ludowej*. W: *Wojna domowa czy nowa okupacja? Polska po roku 1944. Materiały sesji zorganizowanej na Zamku Królewskim w Warszawie 6 listopada 1997 roku przez Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej*. Red. A. Ajnenkiel. Wrocław—Warszawa—Kraków 1998, s. 120—140; *U progu Polski Ludowej. O pseudorewolucji i prawie karnym uwag kilka*. W: *U progu nowych kodyfikacji karnych. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Leonowi Tyszkiewiczowi*. Red. O. Górniok. Katowice 1999, s. 76—91; *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*. Białystok 1999, s. 278.

² Wyrok Izby Wojskowej Sądu Najwyższego z dnia 19.06.2001 r. (sygn. WKN 13/01).

³ Dz.U. 1932, nr 91, poz. 765 ze zm.

⁴ Dz.U. 1944, nr 6, poz. 27.

⁵ M. Melezini: *Punitywność wymiaru sprawiedliwości karnej w Polsce w XX wieku*. Białystok 2003, s. 83.

⁶ Szerzej zob. A. Stawarska-Rippel: *Resort sprawiedliwości ZSRR w świetle sprawozdania polskiej delegacji (1956)*. „Roczniki Administracji i Prawa” 2015, R. XVI, T. 1, s. 101—116; P. Fiedorczyk: *Wizyta prawników radzieckich w Polsce w 1955 r. Dokument archiwalny o tematach i wynikach prawniczych konsultacji polsko-radzieckich*. „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, T. 14, z. 1, s. 123—132; A. Stawarska-Rippel: *O współpracy resortów sprawiedliwości państw socjalistycznych w latach 1958—1963. Kilka uwag w świetle*

Pierwszym i jednym z zasadniczych elementów akcji ekspropriacyjnej podjętej przez komunistyczne władze była tzw. reforma rolna, która skutkowałą przebudową ustroju gospodarczego państwa w kierunku socjalistycznym, zgodnie ze wzorcem radzieckim. Polityczna konieczność niezwłocznego wdrożenia modelowych rozwiązań Związku Radzieckiego powodowała, że akcję przejmowania przez państwo nieruchomości wdrażano w niezwykle szybkim tempie we wszystkich państwach tzw. bloku wschodniego. Radykalne przekształcenia oparte na wyraźnych przesłankach politycznych miały być niezakłócone, a następnie należycie zabezpieczone. Ze względu na niskie poparcie społeczne komunistyczne władze podejmowały szerokie działania propagandowe, stosując „demokratyczny kamuflaż” w celu zjednania sobie szerokich mas społecznych. Jednocześnie wzmagano się zastraszanie społeczeństwa. Groźba uwięzienia stała się elementem normalności⁷.

Współcześnie nie ma wątpliwości co do tego, że zarówno Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (dalej: PKWN), jak i uchwalony przez niego dekret z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej (Dz.U. 1944, nr 4, poz. 17) nie miały stosownego umocowania (legitymacji konstytucyjnej). W szczególności dekret o przeprowadzeniu reformy rolnej, przewidujący taką a nie inną formę przejęcia nieruchomości na rzecz Skarbu Państwa, nie miał umocowania ani w Konstytucji marcowej z 1921 r.⁸, na której podstawowe założenia propagandowo powoływała się nowa ludowa władza, ani w Konstytucji kwietniowej z 1935 r. Mimo negatywnej oceny ówczesnego prawa w kontekście aksjologicznym, jak i braku kompetencji do jego stanowienia, Trybunał Konstytucyjny w postanowieniu (SK 5/01) z dnia 28 listopada 2001 r. stwierdził niemożność kontroli konstytucyjności reformy rolnej. Meritum postanowienia Trybunału Konstytucyjnego wpisuje się w zasadnicze dylematy charakterystyczne dla przełomów ustrojowych i towarzyszących im problemów dotyczących kontinuum prawnego — problemu przepisów nieuchylonych, a jednak „nieobowiązujących”⁹. Trybunał Konstytucyjny zaznaczył jednocześnie (SK 5/01), że jest to problem skomplikowany i kontrowersyjny, o czym świadczyło złożenie przez czterech sędziów Trybunału zdań odrębnych, sugerujących, że podjęcie merytorycznej oceny dekretu o reformie rolnej nie musiałoby prowadzić do podważenia jego skutków prawnych, ze względu na nabyte prawa beneficjentów reformy rolnej.

wewnętrznych dokumentów Ministerstwa Sprawiedliwości PRL. „Z Dziejów Prawa” 2017, T. 10 (18), s. 181—196.

⁷ A. Ajnenkiel: *Konstytucje Polski*. Warszawa 2001, s. 284.

⁸ Dekret z dnia 6.09.1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej był sprzeczny z brzmieniem art. 99 Konstytucji marcowej, który przewidywał konieczność odszkodowania. O reformie rolnej w II Rzeczypospolitej zob. S. Prutis: *Reformy agrarne w Polsce po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku*. „Studia Iuridica Agraria” 2018, T. 15, s. 201—216.

⁹ A. Stawarska-Rippel: *Prawo sądowe Polski Ludowej a prawo Drugiej Rzeczypospolitej 1944—1950*. Katowice 2006, s. 21 i nast.

Jak podniesiono w jednym ze zdań odrębnych: „dokonana przez Trybunał ocena kwestii, czy kontrola zgodności zaskarżonego przepisu (art. 2 ust. 1 lit. e) z Konstytucją jest konieczna dla ochrony konstytucyjnych praw i wolności mogłaby być zaaprobowana, gdyby chodziło tylko o nieruchomości, które po ich nabyciu przez Skarb Państwa zostały nadane osobom fizycznym w trybie dekretu o reformie rolnej, **ale już nie, gdy chodzi o nieruchomości, które nadal stanowią mienie państwowe** (sędzia Andrzej Mączyński) [podkr. — A.S.R.]”.

Zabezpieczeniu realizacji celów tzw. reformy rolnej sprzyjało orzecznictwo reaktywowanego w marcu 1945 r. Sądu Najwyższego podporządkowywanego stopniowo i skutecznie ludowej władzy, a w szczególności realizującemu jej wolę Ministerstwu Sprawiedliwości. We współczesnej literaturze przedmiotu wykazano już instrumentalne wykorzystywanie prawa w orzecznictwie Sądu Najwyższego. Najciemniejszym okresem w historii Sądu Najwyższego była pierwsza połowa lat pięćdziesiątych, kiedy w łonie tego sądu orzekała już znaczna liczba dyspozycyjnych względem władz politycznych, aparatu bezpieczeństwa i organów wykonawczych sędziów¹⁰.

Sąd Najwyższy wspierał ówczesnego ludowego ustawodawcę, gdy ten nie nadążał za szybko zmieniającą się sytuacją faktyczną, jak również, gdy ze względów propagandowych sformułowanie nowych regulacji nie odpowiadało dostatecznie rzeczywistym, politycznym celom nowej władzy. Kluczowym problemem było wówczas zagadnienie wykładni i stosowania prawa w sposób odpowiadający „socjalistycznemu pojęciu praworządności”: „Było rzeczą naturalną [podkreślił Prezes Sądu Najwyższego Marian Mazur — A.S.R.], że należało tu korzystać z praktyki pierwszego państwa socjalistycznego — Związku Radzieckiego oraz z jego prawniczej literatury [pisownia oryginalna — A.S.R.]”¹¹.

Orzecznictwo Sądu Najwyższego dotyczące reformy rolnej wpisywało się w realizację głoszonego wówczas hasła zerwania z „kretynizmem legalizmu”¹². Wygłoszony na jubileuszowej sesji dwudziestolecia Sądu Najwyższego referat sędziego Józefa Majorowicza pt. *Przebudowa ustroju rolnego w orzecznictwie Sądu Najwyższego*¹³, a także wypowiedzi innych sędziów Sądu Najwyższego wygłoszone na tej sesji, obrazują zakres współdziałania ówczesnego Sądu Najwyższego w zabezpieczeniu przekształceń własnościowych pierwszych lat Polski Ludowej. Obecnie ten tekst należy traktować jako samooskarżenie Sądu Najwyższego Polski Ludowej za udział w bezprawnym pozbawianiu własności. Na tej samej

¹⁰ A. Bereza: *Sąd Najwyższy w latach 1945—1962. Organizacja i działalność*. Warszawa 2012, s. 2—4.

¹¹ M. Mazur: *Dwudziestolecie Sądu Najwyższego w Polsce Ludowej*. W: *Sesja dwudziestolecia Sądu Najwyższego w Polsce Ludowej w dniach 8—9 grudnia 1966 r. Materiały obrad*. Warszawa 1967, s. 33

¹² Cyt. za: A. Bereza: *Sąd Najwyższy...*, s. 55.

¹³ J. Majorowicz: *Przebudowa ustroju rolnego Polski Ludowej w orzecznictwie Sądu Najwyższego*. W: *Sesja dwudziestolecia Sądu Najwyższego...*, s. 155—192.

jubileuszowej sesji ówczesny Prezes Sądu Najwyższego gen. bryg. Kazimierz Jankowski podkreślił, że Sądowi Najwyższemu przypadła **rola umacniania podwalin nowego porządku społeczno-gospodarczego**, którego kierunki rozwojowe precyzowane były w aktach prawnych „**takiej doniosłości, jak dekret o reformie rolnej oraz ustawy i dekrety o nacjonalizacji podstawowych środków produkcji** [podkr. — A.S.R.]”¹⁴.

Sędziowie SN na jubileuszowej sesji dwudziestolecia Sądu Najwyższego tak odnieśli się do wydarzeń pierwszych lat Polski Ludowej w związku z tzw. reformą rolną: „Niezależnie od otwartej walki z nowym ustrojem i prób sabotażu zarządzeń organów przeprowadzających reformę rolną i nacjonalizację, usiłowano w pierwszych latach powojennych zahamować realizację tych reform wszczynaniem licznych procesów, co wymagało wielkiej czujności ze strony sądów. W toku tych procesów operowano szerokim wachlarzem twierdzeń, zarzutów i roszczeń, które mogłyby w istocie prowadzić do przekreślenia skutków reformy”¹⁵. Przeprowadzenie w sposób planowy i jednolity przebudowy rolnej w opinii Sądu Najwyższego miało charakter „**na wskroś rewolucyjny**”, co wymagało „skupienia całej akcji w rękę powołanych do przeprowadzenia reformy i osadnictwa rolnego organów administracyjnych **z jednoczesnym wyeliminowaniem ingerencji w tych sprawach innych organów, m.in. sądów** [podkr. — A.S.R.]”¹⁶. W kontekście zagwarantowania obywatelowi drogi do sądu zaobserwować można stopniowe (w latach 1945—1947) ewoluowanie poglądu Sądu Najwyższego, co ostatecznie doprowadziło do podważenia konstytucyjnej zasady ochrony własności¹⁷.

Spodziewając się dużego oporu społecznego, władza ludowa dokonała penalizacji czynów skierowanych przeciwko tzw. reformie rolnej, umieszczając je wśród przestępstw przeciwko państwu. Art. 2 dekretu o ochronie państwa z dnia 30 października 1944 r.¹⁸, którego wydanie było efektem „połajanki” Józefa Stalina¹⁹, był w istocie uzupełnieniem dekretu o przeprowadzeniu reformy rolnej (w art. 2, 6, 7 i 11): „Kto udaremnia lub utrudnia wprowadzenie w życie reformy rolnej, albo nawołuje do czynów, skierowanych przeciw jej wykonywaniu lub publicznie pochwała takie czyny, podlega karze więzienia lub **karze śmierci** [podkr. — A.S.R.]”. Dekret o ochronie państwa był najbardziej restrykcyjnym aktem (prawnym?) z dziedziny prawa karnego w dziejach Polski. Jak słusznie zauważył znawca przedmiotu, zestawienie w art. 2 ust. 1 dekretu

¹⁴ K. Jankowski w: *Sesja dwudziestolecia Sądu Najwyższego...*, s. 54.

¹⁵ Z. Kubec, T. Majewski, Z. Trybulski: *Ochrona mienia społecznego w orzecznictwie Sądu Najwyższego*. W: *Sesja dwudziestolecia Sądu Najwyższego...*, s. 74.

¹⁶ J. Majorowicz: *Przebudowa ustroju rolnego Polski Ludowej w orzecznictwie Sądu Najwyższego*. W: *Sesja dwudziestolecia Sądu Najwyższego...*, s. 157.

¹⁷ A. Bereza: *Sąd Najwyższy...*, s. 91.

¹⁸ Dz.U. 1944, nr 10, poz. 50.

¹⁹ A. Lityński: *Historia prawa Polski Ludowej*. Warszawa 2013, s. 116.

o przeprowadzeniu reformy rolnej posiadaczy ponad stuhektarowych nieruchomości ziemskich ze zdrajcami narodu (lit. c) i przestępcami (lit. d) pozostawia co najmniej niesmak²⁰.

Warto zauważyć, że jako czyn skierowany przeciwko państwu spełniał warunki „przestępstwa kontrrewolucyjnego” — pojęcia niemającego oparcia w przepisach prawa, jednak dookreślanego przez doktrynę i orzecznictwo zwłaszcza Najwyższego Sądu Wojskowego, któremu przypadło w pierwszym rządzie rozstrzyganie spraw dotyczących przestępstw przeciwko państwu. Tę rolę podkreślił na wspomnianej już sesji jubileuszowej Sądu Najwyższego Prezes SN gen. bryg. K. Jankowski: „Sądy wojskowe z Najwyższym Sądem Wojskowym na czele sprawowały poważną funkcję powszechnego wymiaru sprawiedliwości, zastępując niejako sądy powszechne w rozpatrywaniu spraw o przestępstwa określone w dekrecie o ochronie państwa w okresie, gdy powstawały zręby tego państwa, prowadzącego jednocześnie walkę zbrojną z faszystowskimi Niemcami, a później w dekrecie o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa, gdy w walce z podziemiem i reakcją trzeba było zabezpieczyć budowę demokratycznej Polski przed zbrodniczą działalnością sił wstecznych, zmierzających do restytucji ustroju kapitalistycznego”²¹.

Należy przypomnieć, że represjonowanie osób cywilnych za pomocą prawa i sądów wojskowych poprzez dopuszczenie jurysdykcji sądów wojskowych (do 1955 r.) w stosunku do osób cywilnych z zastosowaniem wojskowego prawa karnego materialnego (k.k.WP) oraz na podstawie prawa karnego powszechnego (m.in. dekret o ochronie państwa) oznaczało szerokie wkroczenie sądów, a w tym organów śledczych, wojskowych na teren dotychczasowego sądownictwa powszechnego²². W wytycznych zgromadzenia sędziów NSW z dnia 19 grudnia 1952 r. stwierdzono: „Przedmiotem rodzajowym przestępstwa kontrrewolucyjnego jest Polska Rzeczpospolita Ludowa — państwo demokracji ludowej jako postać dyktatury proletariatu, ustrój polityczny i **społeczno-gospodarczy**, władza ludowa, **podstawy ekonomiczne** Polski Ludowej, jej niezawisłość i bezpieczeństwo. Przedmiotowa strona przestępstwa kontrrewolucyjnego obejmuje każdy czyn godzący w rodzajowy przedmiot przestępstwa kontrrewolucyjnego. Podmiotowa strona przestępstwa kontrrewolucyjnego obejmuje zamiar kontrrewolucyjny bezpośredni, a odnośnie do niektórych przestępstw kontrrewolucyjnych również zamiar ewentualny. **Podmiotem przestępstwa kontrrewolucyjnego jest wróg Polski Ludowej** [podkr. — A.S.R.]”²³. Zwraca uwagę fakt przesunięcia środka ciężkości odpowiedzialności na stronę podmiotową, charakterystycznego dla

²⁰ P. Kładoczny: *Prawo jako narzędzie represji w latach 1944—1956*. Warszawa 2004, s. 273—274.

²¹ K. Jankowski w: *Sesja dwudziestolecia Sądu Najwyższego...*, s. 55.

²² A. Lityński: *Historia prawa...*, s. 112.

²³ Cyt. za: P. Kładoczny: *Prawo jako narzędzie represji...*, s. 129.

prawa karnego ZSRR²⁴. Takie przesunięcie oznaczało, że cechę przestępstwa kontrrewolucyjnego można było przypisać każdemu nieomal przestępstwu ze względu na przynależność sprawcy do danej warstwy społecznej, czy też organizacji, co stwarzało niepewność co do zasad odpowiedzialności w kontekście dowolności interpretacyjnej sędziego²⁵.

Jak wiadomo, przepis art. 2 dekretu o ochronie państwa miał długi „żywot”, mimo tymczasowości samego dekretu wydanego teoretycznie na czas trwania wojny. Po uchyleniu stanu wojennego zastąpiono go przepisem art. 15 dekretu o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa z dnia 16 listopada 1945 r.²⁶ i następnie art. 20 dekretu z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa — zwanego małym kodeks karnym (dalej: m.k.k.)²⁷, który „zawieszał” moc obowiązującą kodeksu karnego z 1932 r. w zakresie w nim uregulowanym. Art. 20 m.k.k. przejął w całości dyspozycję art. 2 dekretu o ochronie państwa, ograniczając sankcję do kary więzienia, nie precyzując jednak zakresu tej kary: „Kto udaremnia lub utrudnia wprowadzenie w życie reformy rolnej lub nawołuje do czynów, skierowanych przeciw jej wykonaniu, albo publicznie pochwała takie czyny, podlega karze więzienia”. Karze podlegało przeciwstawianie się tzw. reformie rolnej w najszerszym zakresie. Zgodnie z ówczesną wykładnią działanie przestępcze z tego artykułu polegało bądź na sabotażu (tak jak w art. 3 m.k.k.), bądź też na nawoływaniu do czynów skierowanych przeciw wykonaniu tzw. reformy rolnej, albo na publicznym pochwalaniu takich czynów, i było tożsame z nawoływaniem do nieposłuszeństwa lub przeciwdziałaniem ustawom albo prawnym rozporządzeniom władzy. Udaremnianie zaś mogło być następstwem: **„użycia zabiegów przedstawiających wbrew rzeczywistości taki stan prawny, przy którym ustawowy nakaz reformy nie dotyka już takiej nieruchomości [podkr. — A.S.R.]”**²⁸.

Znamiona czynu opisanego w art. 20 m.k.k. wyczerpywała również agitacja przeciw już przeprowadzonej tzw. reformie rolnej. Poza tym agitacja przeciw tzw. reformie rolnej mogła zostać zakwalifikowana jako przestępstwo określone w art. 22 m.k.k. (szeptana propaganda). Szeroka i ukierunkowana na stronę podmiotową interpretacja mogła skutkować zakwalifikowaniem czynu skierowanego przeciwko tzw. reformie rolnej nawet do zbrodni stanu z rozdziału XVII kodeksu karnego Wojska Polskiego z dnia 23 września 1944 r.²⁹. Przepisy rozdziału XVII kodeksu karnego Wojska Polskiego, ze względu na „rozciągliwą” konstrukcję

²⁴ Zob. A. Lityński: *Prawo Rosji i ZSRR 1917—1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików). Krótki kurs*. Warszawa 2017, s. 169.

²⁵ P. Kładoczny: *Prawo jako narzędzie represji...*, s. 33.

²⁶ Dz.U. 1945, nr 53, poz. 300.

²⁷ Dz.U. 1946, nr 30, poz. 192.

²⁸ M. Siewierski: *Mały kodeks karny. Komentarz i orzecznictwo*. Łódź 1949, s. 67.

²⁹ Dz.U. 1944, nr 6, poz. 27.

przepisów i obejmujące karalnością czynności jeszcze znacznie odległe od skutku przestępnego, były dogodnym środkiem represjonowania osób cywilnych podejmujących działania niezgodne z polityczną linią ludowej władzy, a zwłaszcza krytykujących stosunki polsko-radzieckie³⁰.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego na tle m.k.k. zaobserwowano niezwykle represyjną wykładnię, chociaż — jak zauważono w literaturze przedmiotu — daleko było mu do praktyki sądownictwa wojskowego. Sąd Najwyższy uzależniał niekiedy istnienie winy sprawcy od jego **pochodzenia społecznego** (wyrok z dnia 12 września 1951 r. I K 206/51)³¹. Sąd Najwyższy uznał że „nie każda uwaga krytyczna stanowiąca fałszywą wiadomość mogła wyrządzić istotną szkodę interesom państwa polskiego, lecz **uwaga płynąca z ust wroga klasowego**, pragnącego w ten sposób oddziaływać demobilizująco na otoczenie. Ta sama uwaga wygłoszona przez obywatela pozytywnie ustosunkowanego do ustroju Polski Ludowej mogła być uznana za wyraz błędnego przekonania, zasługującego na wyłączenie, na sprostowanie lub wyjaśnienie w drodze dyskusji służbowej lub partyjnej [podkr. — A.S.R.]”³². Cel przepisów penalizujących czyny skierowane przeciwko tzw. reformie rolnej wyrażono nader dobitnie w doktrynie i literaturze przedmiotu: „W Polsce Ludowej mamy ustawy karne bezpośrednio wymierzone w kapitalistów i bogaczy wiejskich oraz ich popleczników. Całe to zagadnienie stanie się bardziej jasne w świetle następujących przykładów: przepis o karalności sabotażu reformy rolnej (art. 20 m.k.k.) polegającego na udaremnianiu lub utrudnianiu wykonania reformy rolnej — stojąc na straży interesów mas pracujących — godził w obszarników”³³; „Pachołki Potockich i Zamoyskich ze skóry wyłają, aby unicestwić wielkie dzieło uwłaszczonego chłopca, puszczając w ruch wszystkie metody propagandy, sabotażu a nawet zastraszania. Agentów obszarniczych i wrogów dekretu o reformie rolnej poznacie łatwo. Mówią oni, że reforma rolna jest przedwczesna, że należało zaczekać z reformą, aż sejm ją uchwali”³⁴.

W tym kontekście należy przytoczyć za badaczem tamtego okresu zachowaną w aktach krakowskiego Sądu Okręgowego sprawę hrabianki M.K. — właścicielki nieruchomości w Mszanie Dolnej — która była podejrzana o to, że wyłudzała od chłopów akty nadania rozparcelowanej z jej majątku ziemi. Najpierw postawiono hrabiankę M.K. przed sądem wojskowym. Akt oskarżenia, oparty na art. 2

³⁰ A. Lityński: *Historia prawa...*, s. 112.

³¹ A. Bereza: *Sąd Najwyższy...*, s. 108.

³² E. Leniart: *Skazani za antykomunizm. Orzecznictwo Wojskowego Sądu Rejonowego w Rzeszowie (1946—1954/55)*. Rzeszów 2016, s. 52.

³³ I. Andrejew, L. Lernel, J. Sawicki: *Prawo karne Polski Ludowej*. Warszawa 1950, s. 152.

³⁴ *Odezwa KC PPR „Wszyscy do pracy przy realizacji reformy rolnej” z 3 października 1944*. W: *Reforma rolna PKWN. Materiały i dokumenty*. Oprac. W. Góra, R. Hałaba, N. Kotołojczyk. Warszawa 1959, s. 27.

dekretu o ochronie państwa, został wniesiony do Wojskowego Sądu Rejonowego w Krakowie, który w wyroku z dnia 10 lipca 1947 r. uznał ją winną i skazał na rok więzienia z zaliczeniem na poczet kary okresu tymczasowego aresztowania od 23 kwietnia do 6 maja 1947 r. W efekcie wniesionej rewizji, ze względu na niewłaściwość sądu z uwagi na postanowienia dekretu z dnia 16 listopada 1945 r., sprawę przekazano prokuraturze Sądu Okręgowego w Krakowie, a ten, na podstawie przepisów ustawy amnestyjnej, postępowanie umorzył. Niezależnie od biegu całej sprawy zwraca uwagę fakt zastosowania wykładni rozszerzającej przepisu art. 20 m.k.k., pod którego podpadanie zakwalifikowano także działanie godzące w **skutki** tzw. reformy rolnej³⁵. Tę rozszerzającą wykładnię przepisu art. 20 m.k.k. utrwaliło orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 20 grudnia 1951 r. (I K 1464/51): „Znamiona przestępstwa z art. 20 m.k.k. wyczerpują **nie tylko działanie zmierzające do udaremnienia wprowadzenia reformy rolnej, ale również wszelkie czynności bądź utrudniające utrwalenie tej wielkiej zdobyczy Polski Ludowej, bądź udaremniające gospodarcze skutki już przeprowadzonej reformy rolnej** [podkr. — A.S.R.]”³⁶.

Brzmienie przepisu art. 7 dekretu PKWN z dnia 12 grudnia 1944 r. o przejęciu niektórych lasów na własność Skarbu Państwa, który stanowił: „Kto udaremnia lub utrudnia wprowadzenie w życie przejścia lasów i gruntów leśnych na własność państwa, albo nawojuje do czynów skierowanych przeciw temu przejściu lub czyni takie publicznie pochwała podlega karze więzienia lub **karze śmierci** [podkr. — A.S.R.]”, był niemal identyczny z art. 2 dekretu o ochronie państwa i obowiązywał do końca systemu (uchylony 1 października 1990 r., przy czym zagrożenie karą śmierci zlikwidowano wraz z wejściem w życie kodeksu karnego z 1969 r.). To prawdopodobnie **najbardziej kuriozalny przepis ze względu na nieproporcjonalność dobra chronionego do kary**. Należy też zauważyć, że krzyżujące się przesłanki dekretów powodowały wątpliwości co do podstawy przejęcia, przy czym przejęcie lasów następowało przede wszystkim na podstawie dekretu o przeprowadzeniu reformy rolnej³⁷.

Nad „właściwą” linią orzecniczą stale czuwały ograny bezpieczeństwa publicznego. W trakcie szkoleń ideologicznych sędziów uświadamiano im, że „nie istnieje orzecznictwo o treści i charakterze ponadklasowym, że każda norma prawna, każdy wyrok służy interesom określonej klasy społecznej”³⁸. W pierwszej połowie lat pięćdziesiątych inwigilacja dotyczyła nie tylko Sądu Najwyższego, ale całego resortu sprawiedliwości: „strach królował wśród dygni-

³⁵ K. Siemaszko: *„W trudnym okresie odbudowy państwa”. Tak zwany mały kodeks karny w świetle orzecznictwa Sądu Okręgowego w Krakowie w latach 1946—1950*. Kraków 2015, s. 251—252.

³⁶ Cyt. za: ibidem, s. 251.

³⁷ A. Machnikowska: *Prawo własności w Polsce w latach 1944—1981. Studium historycznoprawne*. Gdańsk 2010, s. 201—202.

³⁸ Cyt. za: A. Bereza: *Sąd Najwyższy...*, s. 111.

tarzy, wśród posłów, wśród funkcjonariuszy państwowych, społecznych, sądowych i prokuratorskich. [...] Ludzie bali się własnego cienia, odgłosu własnych słów i kroków, własnych myśli, sformułowań [...]”³⁹. Konieczność likwidacji „burżuazyjnych przeżytków” była także uzasadnieniem „odmówienia” mocy obowiązującej przepisom kodeksu karnego z 1932 r.: „Czy byłoby zgodne z praworządnością, [...] kwalifikowanie uszkodzeń ciała, zadanych sobie wzajemnie przez uczestników osławionego pojedynku w Krakowie w grudniu 1953, nie z art. 235 czy 236, a ze specjalnego — przewidzianego dla „szlachetnego i rycerskiego” mordowania się lub okaleczenia — art. 238? Wystarczy zadać sobie to pytanie, by zrozumieć, że tego rodzaju kwalifikacja byłaby nie czym innym, jak przejściem poglądów, które owym studentom kazały chwycić za szable, poglądów wstecznych i głęboko sprzecznych z moralnością socjalistyczną”⁴⁰. *Contra legem* zaostżano więc odpowiedzialność karną bez zmiany ustawy wbrew zasadzie legalizmu.

Współcześnie nie ma już wątpliwości, że charakterystycznym elementem przekształceń własnościowych związanych z tzw. reformą rolną było instrumentalne wykorzystywanie prawa włącznie z łamaniem prawa (w tym nowego), w tym także przez niekontrolowaną administrację⁴¹. Nie ma też wątpliwości, że dekret o przeprowadzeniu reformy rolnej łamał elementarne zasady prawne i sprawiedliwości przyjęte w europejskim kręgu kultury prawnej⁴².

Bibliografia

Akty normatywne

- Dekret z dnia 30.10.1944 r. o ochronie państwa (Dz.U. 1944, nr 10, poz. 50).
Dekret z dnia 16.11.1945 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. 1945, nr 53, poz. 300).
Dekret z dnia 13.06.1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa (Dz.U. 1946, nr 30, poz. 192).
Dekret z dnia 6.09.1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej (Dz.U. 1944, nr 4, poz. 17).

³⁹ Cyt. za: *ibidem*, s. 216.

⁴⁰ G. Auscaler: *Z zagadnień praworządności socjalistycznej*. „Państwo i Prawo” 1956, nr 5—6, s. 841. Szerzej zob. A. Stawarska-Rippel: *Prawo sądowe Polski Ludowej...*, s. 58.

⁴¹ A. Machnikowska: *Prawo własności w Polsce...*, s. 172.

⁴² M. Safjan: *Wyzwania dla państwa prawa*. Warszawa 2007, s. 39—41.

Literatura

- Ajnenkiel A.: *Konstytucje Polski*. Warszawa 2001.
- Andrejew I., Lernel L., Sawicki J.: *Prawo karne Polski Ludowej*. Warszawa 1950.
- Auscaler G.: *Z zagadnień praworządności socjalistycznej*. „Państwo i Prawo” 1956, nr 5—6.
- Bereza A.: *Sąd Najwyższy w latach 1945—1962. Organizacja i działalność*. Warszawa 2012.
- Fiedorczyk P.: *Wizyta prawników radzieckich w Polsce w 1955 r. Dokument archiwalny o tematach i wynikach prawniczych konsultacji polsko-radzieckich*. „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, T. 14, z. 1.
- Kładoczny P.: *Prawo jako narzędzie represji w latach 1944—1956*. Warszawa 2004.
- Kubec Z., Majewski T., Trybulski Z.: *Ochrona mienia społecznego w orzecznictwie Sądu Najwyższego*. W: *Sesja dwudziestolecia Sądu Najwyższego w dniach 8—9 grudnia 1966 r. Materiały obrad*. Warszawa 1967.
- Leniart E.: *Skazani za antykomunizm. Orzecznictwo Wojskowego Sądu Rejonowego w Rzeszowie (1946—1954/55)*. Rzeszów 2016.
- Lityński A.: *Historia prawa Polski Ludowej*. Warszawa 2013.
- Lityński A.: *Inaczej o pierwszej dekadzie Polski Ludowej. Obraz sądów karnych*. W: *Z dziejów prawa Rzeczypospolitej Polskiej*. Red. A. Lityński. Katowice 1991.
- Lityński A.: *Ku likwidacji instytucji sędziego śledczego w Polsce Ludowej*. W: *Problemy nauk penalnych. Prace ofiarowane Pani Profesor Oktawii Górniok*. Red. L. Tyszkiewicz. Katowice 1996.
- Lityński A.: *O prawie i sądach początków Polski Ludowej*. Białystok 1999.
- Lityński A.: *Obraz sądownictwa karnego pierwszej dekady Polski Ludowej*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1991, T. 43, z. 1—2.
- Lityński A.: *Początki prawa komunistycznego w Polsce. Prawo karne wojskowe przed wrześniem 1944 r. „Pamięć i Sprawiedliwość”* [Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Instytutu Pamięci Narodowej. Warszawa] 1996, T. 39.
- Lityński A.: *Początki służby sprawiedliwości w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR (1943 r.)*. W: *Dawne prawo i myśl prawnicza. Prace historyczno-prawne poświęcone pamięci Wojciecha Marii Bartla*. Red. J. Malec, W. Uruszczak. Kraków 1995.
- Lityński A.: *Podstawy prawa terroru. O niektórych zmianach w prawie karnym pierwszej dekady Polski Ludowej*. W: *Z dziejów sądów i prawa*. Red. A. Lityński. Katowice 1992.
- Lityński A.: *Prawo Rosji i ZSRR 1917—1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików). Krótki kurs*. Warszawa 2017.
- Lityński A.: *Rok 1943 w Polskich Siłach Zbrojnych w ZSRR: tworzenie wojskowego prawa sądowego*. W: *Historia prawa — historia kultury. Liber memorialis Vitoldo Maisel dedicatus*. Red. E. Borkowska-Bagieńska, H. Olszewski. Poznań 1994.
- Lityński A.: *U progu Polski Ludowej. O pseudorewolucji i prawie karnym uwag kilka*. W: *U progu nowych kodyfikacji karnych. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Leonowi Tyszkiewiczowi*. Red. O. Górniok. Katowice 1999.

- Lityński A.: *Ustawodawstwo karne w pierwszych latach Polski Ludowej*. W: *Wojna domowa czy nowa okupacja? Polska po roku 1944. Materiały sesji zorganizowanej na Zamku Królewskim w Warszawie 6 listopada 1997 roku przez Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej*. Red. A. Ajnenkiel. Wrocław—Warszawa—Kraków 1998.
- Lityński A.: *Ze studiów nad początkami wojskowego prawa karnego PRL*. „Problemy Prawa Karnego” 1995, T. 21.
- Machnikowska A.: *Prawo własności w Polsce w latach 1944—1981. Studium historycznoprawne*. Gdańsk 2010.
- Majorowicz J.: *Przebudowa ustroju rolnego Polski Ludowej w orzecznictwie Sądu Najwyższego*. W: *Sesja dwudziestolecia Sądu Najwyższego w Polsce Ludowej w dniach 8—9 grudnia 1966 r. Materiały obrad*. Warszawa 1967.
- Mazur M.: *Dwudziestolecie Sądu Najwyższego w Polsce Ludowej*. W: *Sesja dwudziestolecia Sądu Najwyższego w Polsce Ludowej w dniach 8—9 grudnia 1966 r. Materiały obrad*. Warszawa 1967.
- Melezini M.: *Punitywność wymiaru sprawiedliwości karnej w Polsce w XX wieku*. Białystok 2003.
- Odezwa KC PPR „Wszyscy do pracy przy realizacji reformy rolnej” z 3 października 1944. W: *Reforma rolna PKWN. Materiały i dokumenty*. Oprac. W. Góra, R. Halaba, N. Kołomejczyk. Warszawa 1959.
- Prutis S.: *Reformy agrarne w Polsce po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku*. „Studia Iuridica Agraria” 2018, T. 15.
- Safjan M.: *Wyzwania dla państwa prawa*. Warszawa 2007.
- Sesja dwudziestolecia Sądu Najwyższego w dniach 8—9 grudnia 1966 r. Materiały obrad*. Warszawa 1967.
- Siemaszko K.: *„W trudnym okresie odbudowy państwa”. Tak zwany mały kodeks karny w świetle orzecznictwa Sądu Okręgowego w Krakowie w latach 1946—1950*. Kraków 2015.
- Siewierski M.: *Mały kodeks karny. Komentarz i orzecznictwo*. Łódź 1949.
- Stawarska-Rippel A.: *O współpracy resortów sprawiedliwości państw socjalistycznych w latach 1958—1963. Kilka uwag w świetle wewnętrznych dokumentów Ministerstwa Sprawiedliwości PRL*. „Z Dziejów Prawa” 2017, T. 10 (18).
- Stawarska-Rippel A.: *Prawo sądowe Polski Ludowej a prawo Drugiej Rzeczypospolitej 1944—1950*. Katowice 2006.
- Stawarska-Rippel A.: *Resort sprawiedliwości ZSRR w świetle sprawozdania polskiej delegacji (1956)*. „Roczniki Administracji i Prawa” 2015, R. XVI, T. 1.

Anna Stawarska-Rippel

Zum („Volks“-)Strafrecht im Kontext der Durchführung und Sicherung der Auswirkungen der so genannten Agrarreform aus den ersten Jahren Volkspolens

Schlüsselwörter: Volkspolen, Strafrecht, Agrarreform, Oberster Gerichtshof

Zusammenfassung: Der bisherige Forschungsstand im Bereich des Strafrechts in der ersten Dekade Volkspolens zeugt unumstritten vom schockierenden Ausmaß der Punitivität des Strafrechts in den Jahren 1944—1955. In Erwartung eines großen sozialen Widerstands während der so genannten Agrarreform, die als das erste und wesentliche Element der Enteignungsaktion aus den ersten Jahren Volkspolens gilt, führten die Volksbehörden die Penalisierung der gegen diese Reform gerichteten Handlungen durch, indem sie sie zu den Verbrechen gegen den Staat, also zu „konterrevolutionären Verbrechen“ zählten. Die merkwürdigste Bestimmung war wegen des Missverhältnisses zwischen dem Schutzgut und der Strafe Artikel 7 des Dekretes vom 12. Dezember 1944 über die Übernahme von manchen Wäldern als Eigentum der Staatskasse, der die Todesstrafe vorsah, wenn man versuchte, den Übergang von Wäldern und Waldflächen ins staatliche Eigentum zu vereiteln oder zu behindern, oder zu solchen Handlungen anzuregen, die gegen diesen Übergang gerichtet waren, oder zu denjenigen, die darin bestanden, diesen Prozess öffentlich zu loben. Heutzutage besteht kein Zweifel daran, dass ein charakteristischer Bestandteil der Eigentumsumwandlungen, die im Zusammenhang mit der so genannten Agrarreform standen, die instrumentelle Ausnutzung des Rechts und die Verletzung des (auch des neuen) Rechts waren. Außer Zweifel steht ebenfalls die Tatsache, dass das Dekret über die Durchführung der Agrarreform gegen die im europäischen Kreis der Rechtskultur festgelegten elementaren Prinzipien des Rechts und der Gerechtigkeit verstieß.

Anna Stawarska-Rippel

On „folk” criminal law in the context of carrying out and securing the effects of the so-called agricultural reform from the first years of the Polish People’s Republic

Keywords: Polish People’s Republic, criminal law, agricultural reform, Supreme Court

Summary: The state of current research in the field of criminal law in the first decade of the Polish People’s Republic undoubtedly testifies to the striking scale of punitiveness of the criminal law in the years 1944—1955. Expecting great social resistance during the implementation of the so-called agricultural reform, the first and fundamental element of the expropriatory action in the first years of the Polish People’s Republic, the People’s Government penalised the acts directed against this reform, placing them among crimes against the state, i.e. “counter-revolutionary crimes.” The most bizarre provision due to the disproportionality of the protected interest to the penalty was Article 7 of the Decree of 12 December 1944 on the taking over of certain forests by the State Treasury, which provided for the death penalty for thwarting or hindering the implementation of the transition of forests and forest lands to State ownership, or for incitement to acts directed against this transition or acts consisting in public praise for them. Nowadays, there is no doubt that a characteristic element of ownership transformations related to the so-called agricultural reform was the instrumental use of the law, including breaking the law (also the new one). There is also no doubt that the decree on implementing the agricultural reform violated elementary legal and justice principles adopted in the European legal culture.

